

**ДОСЛІДЖЕННЯ
АКТУАЛЬНОГО СТАНУ
ТІНЬОВОГО РИНКУ** УКРАЇНИ
ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ДЕТІНІЗАЦІЇ

СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Вступ

- 1.1. Актуальність
- 1.2. Проблематика
- 1.3. Мета дослідження
- 1.4. Завдання дослідження

2. Аналіз поточного стану тіньового ринку України

- 2.1. Масштаб і динаміка тінізації
- 2.2. Галузева структура тіньового ринку
- 2.3. Ключові причини та рушійні сили тінізації
- 2.4. Стримуючі чинники в процесі детінізації

3. Порівняльна оцінка досвіду країн у детінізації

4. Узгодженість з вимогами Європейської Комісії та МВФ

5. Основні ризики та бар'єри у процесі детінізації

6. Рекомендації

7. Висновок

8. Джерела

Актуальність

Актуальність аналізу тіньових процесів зумовлена їхнім деструктивним впливом на макроекономічну стабільність та соціальну сферу України. Сукупність викликів - від воєнної агресії до демографічної кризи - вимагає негайної розробки стратегій детінізації для наповнення бюджету та реалізації державних програм. Важливим аспектом дослідження є також гармонізація українського законодавства з нормами ЄС, що передбачає викорінення неформальної зайнятості та зміцнення інституційної спроможності. Таким чином, вивчення природи тіньової економіки є необхідною умовою для формування ефективної державної політики.

Проблематика

Проблема тіньової економіки в Україні становить суттєві ризики для забезпечення сталого економічного розвитку та післявоєнного відновлення.

За наявними оцінками з відкритих джерел, від 20% до 40% ВВП функціонує поза межами офіційного обліку. Ця обставина призводить до значних недонадходжень до державного бюджету, ускладнює фінансування соціальних програм, послаблює економічну безпеку та формує нерівноправні умови для суб'єктів господарювання.

Детінізація економіки є надзвичайно важливою передумовою для формування прозорої податкової системи, гарантування легальної зайнятості, підвищення інвестиційної привабливості та зниження рівня корупції. Зазначений процес сприяє збільшенню довіри до державних інституцій, забезпечує ефективне функціонування ринкових механізмів та підвищує конкурентоспроможність країни на міжнародному рівні.

У контексті європейської інтеграції України детінізація набуває особливого стратегічного значення, оскільки прозора економіка є однією з ключових вимог для адаптації до стандартів Європейського Союзу. Відтак, комплексна боротьба з тіньовими схемами є не лише внутрішнім завданням для України, а й визначальним стратегічним кроком на шляху до її європейського майбутнього.

Мета дослідження

Метою дослідження є комплексний аналіз причин, масштабів, структури та наслідків тіньової економіки в Україні, а також визначення основних бар'єрів детінізації, зв'язку цього процесу з антикорупційною політикою та євроінтеграційними зобов'язаннями держави, з подальшим обґрунтуванням практичних напрямів зменшення тіньового сектору в сучасних умовах.

Завдання дослідження

Завданнями дослідження є оцінка масштабів тіньової економіки України на основі даних різних джерел; визначення бенчмарків і якісних критеріїв детінізації, що висуваються міжнародними партнерами України, зокрема ЄС, МВФ та ОЕСР; виявлення основних галузей і механізмів, що генерують найбільші обсяги тіньової активності; аналіз міжнародного досвіду детінізації та визначення інструментів, придатних для адаптації в українських умовах; формування практичних рекомендацій щодо скорочення тіньового сектору з урахуванням реалій воєнного стану та євроінтеграційного курсу.

АНАЛІЗ ПОТОЧНОГО СТАНУ ТІНЬОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

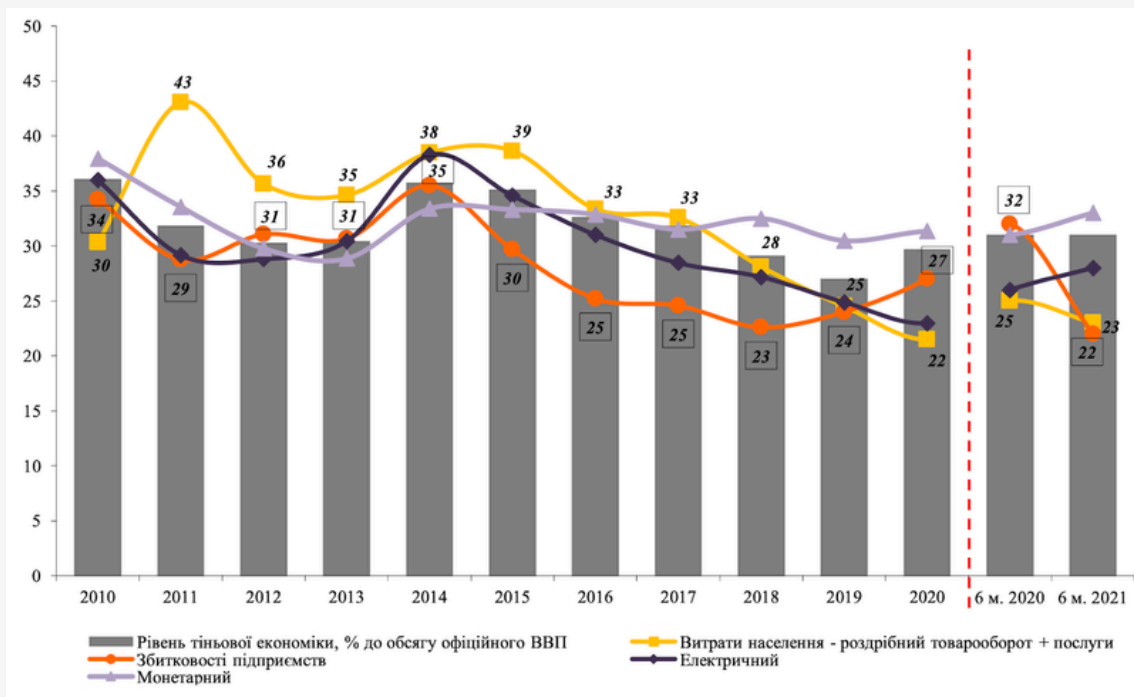
2.1. Масштаб і динаміка тінізації

Тіньова економіка є однією з ключових складових податкового розриву в більшості країн світу, однак її єдиного загально визнаного визначення досі не існує. В різних джерелах це явище описується як «підпільна», «необліковувана», «прихована» або «неформальна» економіка. У 2012 році ОЕСР запропонувала розширене визначення: «економічна діяльність, як законна, так і незаконна, про яку згідно із законом необхідно повністю звітувати податковій адміністрації, але яка не звітується і, отже, не оподатковується».

Оцінки обсягу тіньової економіки по світу суттєво варіюються: від менш як 1% ВВП у розвинених країнах до понад 20% в менш розвинених. Наявність суттєвої частки тіньового ринку є негативною рисою економіки, адже тіньова діяльність негативно впливає на податкові надходження, підриває довіру до фіскальної системи, деформує конкурентне середовище та створює передумови для зростання кримінальної активності.

Україна як країна з перехідною економікою та рівнем доходу на душу населення нижче середнього демонструє стабільно високий рівень тінізації впродовж усього періоду незалежності. В останньому офіційному дослідженні тіньового сектору Міністерства економіки, оприлюднене до початку повномасштабного вторгнення, було встановлено, що у першому півріччі 2021 року рівень тіньової економіки становив 31% від обсягу офіційного ВВП. Залежно від застосованої методології, цей показник коливається в діапазоні від 22% до 33%. Зокрема, електричний та монетарний методи зафіксували зростання частки порівняно з 2020 роком, тоді як метод «витрати населення — роздрібний товарооборот і послуги» та метод збитковості підприємств — її скорочення. На **Рисунку 1** порівнюється динаміка рівня тіньової економіки залежно від використаного методу обрахунків.

Рисунок 1. Динаміка тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: аналітична записка Міністерства економіки України (розрахунки Мінекономіки), листопад 2021

У доковідний період з 2014 по 2019 рік частка тіньової економіки в Україні суттєво знизилася — з 43% до рекордних 28% ВВП. Пандемія COVID-19 спричинила зворотний рух: показник зріс на 4 відсоткові пункти, що є закономірною реакцією на зовнішній економічний шок.

Слід підкреслити, що в умовах воєнного стану офіційний моніторинг тіньового сектору фактично призупинено: Міністерство економіки не публікувало відповідних звітів з 2022 року. У різних джерелах обсяги тіньової економіки варіюються від 20% до 40%. За свідченням колишньої міністерки економіки Юлії Свириденко, станом на 2024 рік тіньова економіка становила близько 40%.

З початком повномасштабного вторгнення в 2022 році ситуація набула неоднозначного характеру. З одного боку, окремі тіньові схеми

скоротилися внаслідок жорсткого регулювання, частка неофіційної зайнятості зменшилась через масовий відтік робочої сили, а руйнування та тимчасова окупація частини територій призвели до згортання тіньового бізнесу в прифронтових регіонах. З іншого боку, ці зміни не є результатом цілеспрямованої державної політики детінізації — вони відображають лише ситуативну реакцію економіки на військові реалії. Паралельно виникли нові форми неформальної зайнятості: зокрема, поширилась практика переведення найманих працівників у статус ФОП з метою уникнення укладання трудових договорів і зниження податкового навантаження на бізнес.

Показово, що податкова амністія, яка стартувала 2021 року, не стала вагомим стимулом для легалізації активів: за весь період дії воєнного стану до декларування було заявлено лише 3,92 млрд грн, а сума одноразового збору склала близько 247 млн грн — вкрай скромні результати з огляду на масштаби тіньового сектору.

Окрім прямих наслідків війни — руйнувань, окупації територій, релокації бізнесу та скорочення робочої сили — суттєву роль відіграють і непрямі чинники: енергетична криза, мобілізація та міграція. Сукупно вони вперше в новітній історії України завдали більш відчутного удару по тішовій економіці, ніж по офіційній. Водночас відносна стабільність загального рівня тінізації свідчить про здатність суб'єктів господарювання адаптуватися до умов перманентних обмежень і виробляти нові канали тішової діяльності, які лише частково охоплюються наявними методами оцінки. Ключовою рушійною силою цього процесу залишається прагнення бізнесу захистити активи в умовах кризи та невизначеності щодо майбутніх ринкових умов.

Через відсутність офіційних вітчизняних досліджень актуальна картина тінізації формується переважно на основі міжнародних оцінок, які суттєво різняться між собою залежно від застосованої методології. Так, звіт Ernst & Young Global Shadow Economy Report 2025 оцінює рівень тішової економіки України у 2023 році на рівні 19,3% ВВП, що відповідає 61-му місцю серед 131 країни. Натомість OECD Economic Surveys: Ukraine 2025

наводить значно ширший діапазон: від близько 25% за оцінкою Національного банку України до 45% за оцінкою МВФ. Дані World Economics (2024), що базуються на середньому значенні останніх оцінок економістів з усього світу, вказують на близько 44,2% ВВП. Така розбіжність даних ускладнює коригування ВВП і свідчить про принципові відмінності у підходах до вимірювання тіньового сектору в умовах воєнного стану. Однак навіть за відсутності однозначної оцінки, можна стверджувати, що динаміка залишається негативною порівняно з довоєнним покращенням.

Додатковим індикатором тінізації є поширена практика валютних — зокрема доларових — транзакцій, яка дозволяє підприємствам приховувати реальні обороти поза офіційною гривневою звітністю.

Окремої уваги заслуговує конкурентний вимір тіньової економіки. Підприємства, які повністю декларують свою діяльність і дотримуються стандартних норм регулювання та оподаткування, опиняються у структурно не вигідному становищі порівняно з тими, хто цього не робить. Згідно з опитуванням підприємств Світового банку (2019), близько 50% українських компаній розцінюють неформальну діяльність конкурентів як значний бар'єр для власного розвитку. Ця проблема не зникла і в умовах повномасштабної війни: за даними Інституту економічних досліджень (2024), підприємства продовжують зазначати неформальну зайнятість як перешкоду при наймі персоналу.

Усунення чинників, що сприяють збереженню тіньової економіки, є необхідною умовою підвищення інвестиційного потенціалу країни, зростання продуктивності праці та розширення дохідної бази бюджету. ОЕСР визначає як пріоритетні заходи зміцнення верховенства права, зниження витрат на легалізацію діяльності, а також розширення доступу підприємств до фінансування та освіти, що в сукупності створює реальні стимули для переходу з тіньового сектору в офіційний.

2.2. Галузева структура тіньового ринку

Структура тіньової економіки в Україні є нетиповою, відповідно до структури самої економіки. На відміну від більшості інших країн (окрім деяких країн СНД), в Україні переважна частина податкових надходжень втрачається через наймасштабніші інструменти ухилення від сплати податків та агресивного податкового планування, які застосовуються великими підприємствами, що мають значну частку у національній економіці і при цьому завдяки своїм неформальним зв'язкам мають великі можливості для уникання податків.

Таблиця 1. Основні сфери ухилення від оподаткування

Галузь	Форма обходу оподаткування	Приблизні втрати
Гральний бізнес	<p>"Міскодинг" - базується на змові між банком та гральним оператором. За цією схемою змінюється код трансакції, на той, що не відповідає справжньому виду діяльності компанії.</p> <p>"Метчинг" - передбачає трьохсторонню змову - між гральним бізнесом, банками та роздрібною торгівлею. За цією схемою ставки гравців переводяться на картки працівників торгівлі як чорні заробітні плати.</p>	<p>У 2021 році оператори сплатили 206 млн грн податків, у 2022 - 731 млн грн. І тільки у 2023 галузь сплатила рекордні 10,4 млрд грн. Обсяги "білого" грального бізнесу за 2023 рік зросли з 5% до 40-50%. Втім, державний бюджет щорічно втрачає близько 10 млрд гривень податків. Щонайменше 50% грального бізнесу знаходиться у тіні.</p>
Тютюнові вироби	<p>Виробництво та продаж тютюнових виробів без ліцензії або з підробленою ліцензією.</p> <p>Продаж контрафактної та контрабандної продукції.</p> <p>Схема "перевалу" - фіктивне вивезення сигарет на експорт (наприклад, до країн</p>	<p>За даними дослідницької агенції Kantar Україна, в 2023 році рівень нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні сягнув 21,8% (23,5 млрд грн). Обсяг тіньового ринку сигарет становить 8 мільярдів штук.</p> <p>Географія продажів нелегальної продукції відповідає розміщенню сірих та чорних фабрик.</p>

Галузь	Форма обходу оподаткування	Приблизні втрати
Тютюнові вироби	СНД або ЄС), з подальшим поверненням на український ринок через контрабанду.	<p>Лідерами є такі області як: Дніпропетровська – 17%, Одеська – 12%, Львівська та Харківська – 9%.</p> <p>Рівень нелегальної торгівлі сигаретами у лютому 2025 року показав зростання до 14,1% після року поступового зниження. При цьому частка контрабандної продукції знизилась до 0,6% проти 2,6% станом на жовтень 2024 року і стала найнижчою з 2019 року.</p>
Горілчані вироби	<p>Підробки: джерело тині – виробники спирту, які генерують необлікований обсяг. Підробка займає велику частку тіньового ринку, що виробляється на підпільних підприємствах.</p> <p>Контрафакт: більшість нелегальної лікеро-горілчаної продукції є контрафактом, який виробляють офіційні гравці.</p> <p>Контрафакт та підробка реалізується через розгалужену мережу кіосків та "розливайок", а також в торговельних мережах, АЗС та закладах громадського харчування.</p>	<p>За підрахунками Рахункової палати, у 2022 році бюджет недоотримав 9 млрд грн у рік від неоподаткування нелегальної лікеро-горілчаної продукції через неналежну роботу держорганів.</p> <p>З початку 2023 року співробітники БЕБ зареєстрували 59 кримінальних проваджень щодо незаконного виготовлення алкогольних напоїв та спиртвмісних рідин.</p> <p>Загальна орієнтовна вартість вилучених у першій половині 2023 року товарно-матеріальних цінностей, пов'язаних з незаконним обігом горілчаних виробів та спирту, складає понад 650 млн гривень. Сума збитків від несплати акцизного податку та ПДВ складає близько 4 млрд грн.</p>
Ринок пального	<p>Торгівля без видачі касового чека або маніпуляції з чеками - класична схема, за якою працюють нелегальні та офіційні АЗС.</p> <p>"Скрутки" з допомогою "податкових ям" - це</p>	<p>На роздрібному ринку пального бюджет втрачає приблизно 9 млрд грн. на рік.</p>

Галузь	Форма обходу оподаткування	Приблизні втрати
Ринок пального	махінація, у якій задіяний конвертаційний центр. Паливо оформлюється як продане гуртом юридичним особам, але фактично воно реалізується у роздріб за готівку через АЗС без РРО. Фіктивний податковий кредит повертається в "скрутку". Готівка йде у наступні схеми, наприклад, у "метчинг".	
Ринок оренди житла	Незадекларована оренда: власник здає квартиру без укладання офіційного договору та без подачі декларації про доходи. Поширеною є практика укладання договорів за заниженою сумою або з формулюванням "безоплатне користування" з метою уникнення податків. Використання лише готівкових розрахунків.	За словами директорки ГО "Інститут житла" Аліни Москаленко, загальна кількість угод про оренду складає близько 1,5 мільйона на рік. Є дані, що близько 90% цих угод, тобто, десь 1 350 000, укладаються неофіційно. Наразі середній розмір орендної плати за житло по Україні становить 10-15 тисяч грн. При зменшенні ПДФО до 5% і виведенні з тіні цього ринку можна отримати щонайменше 12 млрд грн. додаткових доходів до бюджету на рік.
Сфера громадського харчування	Тіньовий ринок громадського харчування сьогодні - це заклади, які користуються спрощеною системою оподаткування, не мають необхідних дозволів, не сплачують податки або не дотримуються вимог законодавства.	Станом на сьогодні в Україні зареєстровано понад 100 000 закладів громадського харчування, при чому лише 15% це ТОВ. Згідно з відкритими даними 5 ТОВ забезпечують 30% сплати усіх податків від галузі. Це призводить до нерівних умов конкуренції та зниження доходів державного бюджету.
Добувна промисловість	Махінації із трансфертним ціноутворенням: використання афілійованих компаній або офшорів для закупівлі обладнання чи послуг за завищеними цінами, щоб зменшити	В 2022 році рівень тіньової економіки збільшився на 15% порівняно з попереднім роком і становив 48%, що дорівнює приблизно 4,42 млрд грн.

Галузь	Форма обходу оподаткування	Приблизні втрати
Добувна промисловість	<p>прибуток, що підлягає оподаткуванню. Нелегальний видобуток корисних копалин - “чорні” шахти, копанки, кар’єри, що працюють без ліцензій і дозволів, особливо у сфері видобутку бурштину, піску, вугілля.</p> <p>Офіційно декларується менший обсяг видобутку, ніж фактичний, щоб зменшити податкове навантаження (рента, ПДВ, прибуток).</p>	Рівень тіньової економіки у видобувних галузях за підсумком 2021 року склав 32% від обсягу валової доданої вартості цих галузей. Це помітно менший показник, порівняно з 2020 роком, коли рівень тіньової економіки у видобувних галузях оцінювався на рівні 41%.
Сільськогосподарські землі та нерухоме майно	Неоформлена земля та нерухоме майно	За оцінками Growford Institute, бюджети втрачають від цих схем близько 20 млрд грн. на рік.

Як свідчать наведені дані з Таблиці 1, найбільші абсолютні втрати бюджету зосереджені в кількох ключових секторах. Ринок оренди житла щорічно генерує до 12 млрд грн недоотриманих доходів - і це лише консервативна оцінка за умови зниження ставки ПДФО до 5%, тоді як реальні втрати за стандартною ставкою є значно вищими. Через високу частку грального бізнесу, незважаючи на суттєве зростання “білого” сегменту з 5% до 40-50% за 2023 рік, бюджет щорічно недоотримує близько 10 млрд грн. Ринок пального та лікєро-горілчаної продукції сукупно формують ще близько 13 млрд грн щорічних втрат.

Характерною рисою українського тіньового ринку є галузева спеціалізація схем ухилення. У підакцизних товарах переважають

контрабандні та контрафактні товари. У паливному секторі поширені складні багаторівневі схеми з “податковими ямами” та фіктивним податковим кредитом. Добувна промисловість характеризується поширеними маніпуляціями з обсягами видобутку та трансфертним ціноутворенням через офшорні структури. Ринок оренди житла функціонує переважно в режимі повної неформальності — 90% угод укладаються без офіційного оформлення, що є одним із найвищих показників у будь-якому секторі економіки.

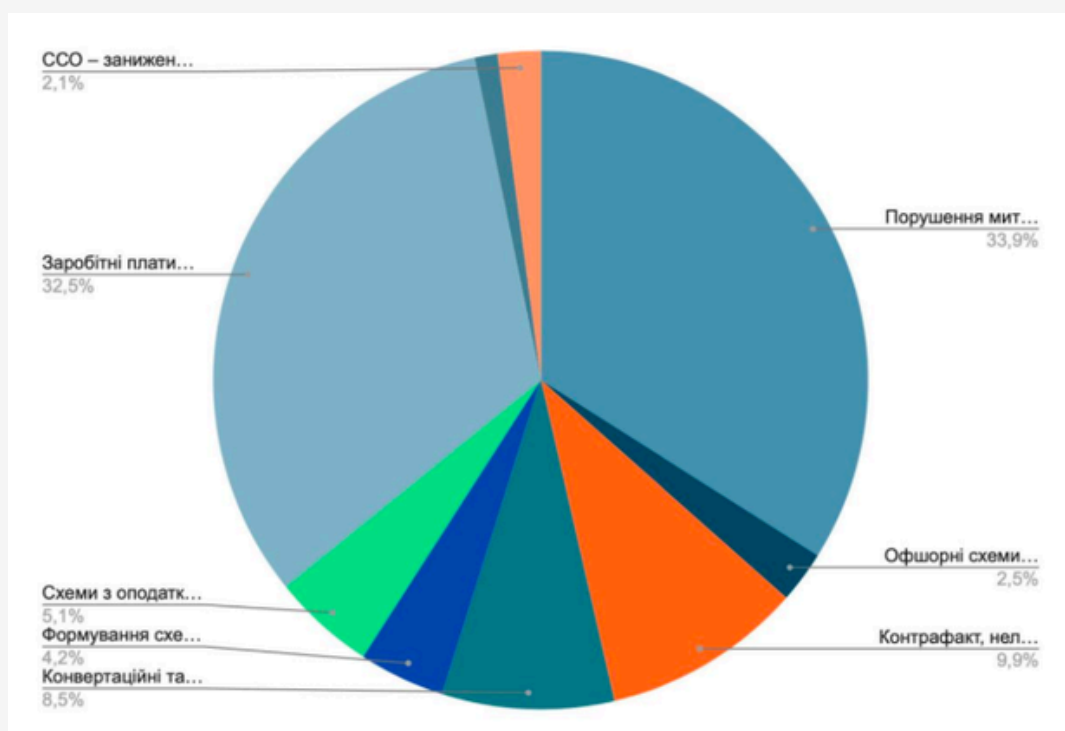
Окрему увагу варто звернути на добувну галузь: у 2022 році рівень тінізації сягнув 48%, що на 15 відсоткових пунктів більше порівняно з попереднім роком. Це свідчить про те, що воєнний стан та послаблення регуляторного контролю створили сприятливі умови для розширення тінювих практик саме в ресурсомістких секторах.

2.3. Ключові причини та рушійні сили тінізації

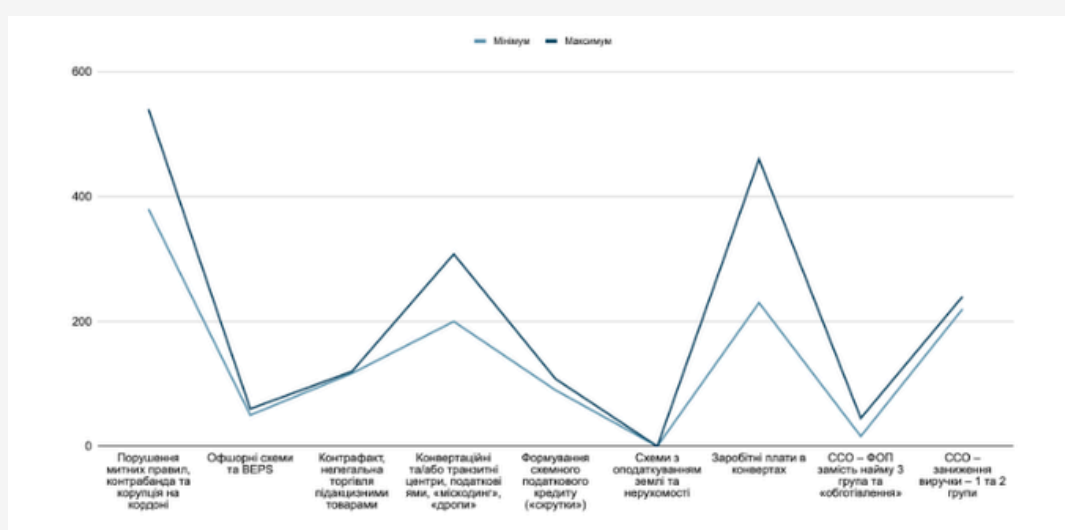
Аналіз структури фіскального розриву виявляє чітку концентрацію податкових втрат у двох домінуючих каналах. За даними CASE Україна (2024), порушення митних правил і контрабанда формують 33,9% загальних недонадходжень, а виплата заробітних плат у конвертах - 32,5% (див. **Рисунок 2**). Таким чином, лише два механізми ухилення генерують дві третини сукупного фіскального розриву, що визначає їх як пріоритетні об'єкти регуляторного втручання.

На **Рисунку 3** наведено мінімальні та максимальні обсяги втрат від ухилення від оподаткування. Найбільший розрив спостерігається в таких способах, як операції через конвертаційні та/або транзитні центри, порушення митних правил та виплата заробітних плат в конвертах.

Рисунок 2. Оцінка бюджетних втрат за основними каналами ухилення від оподаткування, млрд грн на рік

Рисунок 3. Обсяги втрат від ухилення від оподаткування (мінімум та максимум), 2023 рік

Митні порушення та контрабанда є системною проблемою з документально підтвердженими масштабами, що суттєво перевищують офіційні оцінки. Інструментарій цього каналу охоплює маніпуляції з митною вартістю товарів, перерваний транзит, схеми поштових пересилань, так звані “піджаки” або “мурахи”, а також пряму контрабанду поза митним контролем. Спільним знаменником більшості цих схем є корупційна складова на рівні митних органів, без якої їх системне відтворення було б неможливим.

Масштаб проблеми підтверджується незалежними кількісними оцінками. За підрахунками Global Financial Integrity, сукупний розрив між реальними та задекларованими торговельними потоками між Україною і її глобальними партнерами сягає 9,3-17,8 млрд доларів на рік. CASE Україна, зіставивши дані ООН щодо експорту в Україну з понад 60 юрисдикцій із вітчизняною митною статистикою за 2019-2022 роки, виявила стійку групу країн, офіційний експорт яких системно перевищує задекларований Україною імпорту. До неї входять переважно сусідні держави — Польща, Угорщина, Молдова, а також ключові торговельні партнери — Нідерланди, Німеччина, ОАЕ, Гонконг. Загальна сума цього розриву становила 6,5 млрд доларів у 2021 році та 7,4 млрд доларів у 2022 році. У гривневому еквіваленті профільний комітет Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики оцінює щорічні бюджетні втрати від митних схем у діапазоні від 120 до 300 млрд грн.

Тіньова зайнятість є другим за масштабом каналом і водночас найскладнішим для подолання через його глибоку вкоріненість у трудових відносинах. За словами Прем'єр-міністерки Юлії Свириденко (кінець 2024 року), у тіні працюють 1,7 млн осіб, що, попри суттєве скорочення порівняно з 3 млн у 2021 році, генерує від 130 до 360 млрд грн доходів, з яких не сплачено ПДФО, ЄСВ та військовий збір. Паралельно функціонує схема часткової тінізації: за підрахунками фахівців “Економічної правди”, близько 750 тис. офіційно оформлених працівників отримують доплати в конвертах із загальним оборотом близько 100 млрд грн. У сукупності обидві схеми формують від 115 до 230 млрд грн умовних втрат бюджету та Пенсійного фонду щорічно.

Єврокомісія у звіті за 2024 рік прямо вказує, що збереженню цих схем сприяють завищені граничні ставки оподаткування для низькооплачуваних працівників, які деформують стимули роботодавців на користь неформального найму.

Крім двох домінуючих каналів, функціонує широкий спектр додаткових інструментів ухилення. Розкрадання ПДВ реалізується через незаконне відшкодування під час експорту, “карусельні” схеми за участю фіктивних підприємств та підміну товарів (“скрутки”). Переміщення прибутків до офшорних юрисдикцій і зловживання міжнародними податковими угодами дозволяють великим підприємствам мінімізувати зобов'язання в Україні. Поширення псевдо-ФОП - структур, що формально відповідають критеріям спрощеної системи, однак фактично маскують трудові відносини або значні обсяги комерційної діяльності - є відносно новою, але швидко зростаючою формою тінізації.

Окремою методологічною проблемою є існування сегментів тіньової економіки, які наявні інструменти оцінювання охоплюють лише частково. Це діяльність незареєстрованих підприємств і самозайнятих осіб, обсяги неофіційного сільськогосподарського виробництва, транскордонні електронні продажі понад законодавчо дозволені ліміти, а також операції на фінансовому ринку - схеми “міскодинг” і “дропи”, операції з криптоактивами, виплати за кордон у вигляді роялті та відсотків на користь афілійованих осіб. Неповнота вимірювання цих сегментів означає, що офіційні оцінки рівня тінізації є, ймовірно, заниженими.

Принципово важливо розуміти, що збереження цих схем не є випадковим або таким, що пояснюється виключно навмисним порушенням закону. Воно відображає раціональну реакцію суб'єктів господарювання на системні інституційні прогалини: корупцію в контролюючих органах, непередбачуваність регуляторного середовища, слабкий судовий захист прав власності та асиметрію між витратами легальної діяльності і реальними ризиками тіньової. Відтак ефективна детінізація вимагає не лише посилення контролю, а й усунення структурних причин, що роблять тіньову поведінку вигідною стратегією.

2.4. Стримуючі чинники в процесі детінізації

Детінізація економіки вимагає не лише технічної перебудови логіки фіскального адміністрування, але й подолання глибоких структурних бар'єрів, які відтворюють умови для тіньової діяльності незалежно від поодиноких регуляторних заходів. Міністерство економіки України виділяє 5 ключових інституційних чинників, що системно стримують цей процес, до яких дослідження додає ще кілька не менш значущих.

Першочерговим бар'єром є слабкий **захист прав власності та інвесторів**. У рейтингу економічної свободи на основі даних за 2023 рік Україна піднялася на 143-тє місце (на 7 позицій вище у порівнянні з 2022 роком) серед 165-ти країн. Для порівняння: за даними 2022 року Україна займала 150-тє місце рейтингу. Втім, її позиції все ще значно нижчі від довоєнних. Загальний бал за рівнем економічної свободи України складає 5,24 бала. Відповідно, Україна належить до червоного сектору рейтингу - країн з найнижчим рівнем економічної свободи.

Захист інтелектуальної власності є ще нижчим: за індексом International Property Rights у 2025 році Україна отримала 3,504 бала з 10, що на 8,27% менше від попереднього року і знижується вже протягом 2 років. Найвищий індекс спостерігався у 2020 році, коли досяг 4,466. В умовах, коли права власності не гарантовані, підприємці раціонально обирають тіньові форми діяльності як спосіб захисту активів від можливого вилучення або рейдерства.

Нерозривно пов'язаним є стан судової системи. Economic Freedom Index (2021) оцінює її ефективність у 4,57 балів з 10. Недієздатність судового захисту означає, що навіть офіційно закріплені права на практиці не можуть бути реалізовані, що підриває довіру як вітчизняного бізнесу, так і іноземних інвесторів.

Корупція замикає цей інституційний трикутник. За оцінкою Transparency International, Україна отримала 36 балів зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції за 2025 рік і посіла 104 місце з-поміж 182 країн. Хоча

Україні вдалося піднятися в рейтингу, вона все одно перебуває на рівні з такими країнами як Аргентина та Беліз, тоді як сусідня Польща посідає 53 місце. Корупція не лише безпосередньо забезпечує функціонування тіньових схем, а й деморалізує сумлінних платників, підриваючи загальну культуру податкової дисципліни.

Антикорупційна стратегія на 2026-2030 роки побудована на 3 принципах: сильні інституції, які неможливо зламати політичним тиском; цифрові інструменти та аналітика, що дають змогу виявляти порушення до їх виникнення; та фокус на пріоритетних напрямках - насамперед обороні та відбудові. Стратегія передбачає створення близько 30 цифрових інструментів для досягнення скоординованого антикорупційного ефекту від реформ у сфері прозорості державних фінансів, автоматизації внутрішніх процесів та посилення громадського контролю.

Разом із тим темпи впровадження антикорупційних заходів залишаються недостатніми. Згідно з OECD Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine 2025, станом на березень 2025 року повністю виконано лише 318 заходів із 1 146 запланованих - тобто 28%. Ще 101 захід (9%) виконано частково, 277 (24%) перебувають у процесі реалізації, а 360 (31%) не розпочато взагалі. Для порівняння: цей показник є нижчим за середній рівень серед країн-учасниць моніторингу організації. Попри часткові успіхи у сферах захисту викривачів та розбудови спеціалізованих антикорупційних органів, сфера відповідальності за корупційні правопорушення демонструє найбільше відставання.

Окрім інституційних, існують і суто регуляторні бар'єри. Нестабільність законодавства та непередбачуваність регуляторного середовища формують у бізнесу хронічну невизначеність щодо правил гри, що знижує стимули до довгострокового планування в межах офіційної економіки. Недосконале податкове адміністрування підсилюють цей ефект: ризик виявлення тіньових операцій залишається недостатньо високим, щоб змінити поведінку суб'єктів господарювання.

Ринок праці створює власну групу стримуючих чинників. Висока гранична ставка оподаткування для низькооплачуваних категорій працівників робить офіційне оформлення фінансово не вигідним для роботодавців, тоді як слабкий контроль за неформальним наймом залишає цю практику фактично безкарною. На додачу - непрозоре рефінансування банків, валютна нестабільність та орієнтація капіталу на короткострокові спекулятивні операції, які звужують доступ малого і середнього бізнесу до легального фінансування, тим самим стимулюючи неформальні канали.

Спільним для всіх перелічених чинників є системний дисбаланс: витрати легальної діяльності в Україні стабільно перевищують її вигоди, тоді як ризики тіньової залишаються недостатньо відчутними. Доки це не буде усунуто, жоден окремих регуляторний захід не зможе забезпечити сталого скорочення тіньового сектору.

3. ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА ДОСВІДУ КРАЇН У ДЕТІНІЗАЦІЇ

Міжнародний досвід детінізації економіки є неоднорідним як за застосованими інструментами, так і за досягнутими результатами. В дослідженні розглянуто досвід країн, що мали зіставний вихідний рівень тінізації або пройшли через подібні інституційні виклики — пострадянська трансформація, євроінтеграція або реформа фіскальних органів.

Контекстом для порівняння слугує загальноєвропейська картина тінізації. Серед держав-членів ЄС найвищий рівень тіньової економіки демонструють південні та східноєвропейські країни: Італія, Хорватія та Румунія - близько 23% ВВП, Іспанія - 22%, Болгарія та Угорщина - 20%. Країни Балтії та Скандинавії знаходяться в нижчому діапазоні: Литва та Естонія - близько 18,5% ВВП, Польща та Латвія - 16,4%. Фінляндія, Ісландія та Швеція демонструють показники від 11,7% до 13% ВВП. Навіть найгірший результат серед країн ЄС - 23% - є суттєво кращим за поточний рівень України, що доводить масштаб структурного дисбалансу та доцільність вивчення досвіду цих країн.

Грузія та Естонія є прикладами того, як дерегуляція стала першим кроком детінізації. Обидві країни суттєво знизили транзакційні витрати легальної діяльності через автоматизацію ліцензування, запровадження єдиних реєстраційних вікон та скорочення переліку дозвільних процедур. Логіка полягає в тому, що спрощення входу в офіційну економіку підвищує її відносну привабливість порівняно з тіньовою альтернативою. Разом з тим досвід обох країн свідчить, що дерегуляція є необхідною, але недостатньою умовою: без паралельного зміцнення правової архітектури та підвищення довіри до державних інституцій ефект дерегуляції не зберігатиметься протягом тривалого часу.

Модель **Сінгапуру** є найбільш комплексною і концептуально цілісною. Її основу становить фіскальна політика на основі принципу “широка база - низькі ставки” - ставка корпоративного податку на рівні 17% та прогресивне особисте оподаткування від 2% до 22% формують середовище, де ухилення від оподаткування є менш вигідним, ніж легальна діяльність. При цьому, держава не потребує періодичних податкових амністій - замість цього застосовується модель стимулювання сумлінної поведінки через швидкі податкові повернення, пільги та стабільність правил гри. Ще однією основою сінгапурської моделі є глибока цифровізація: податкова служба IRAS використовує предиктивну аналітику та великі дані для проактивного виявлення ризиків ухилення. Крім того, охоплення населення цифровими платіжними інструментами перевищує 90%, що органічно заміщує готівкові операції без жорсткого регуляторного тиску. Як результат - країна має один із найнижчих рівнів тінізації у світі та не має потреби в масштабних примусових заходах.

Досвід Литви є ще одним прикладом ефективного стимулювання переходу з тіні до офіційної діяльності. Ключовими інструментами стали спрощені режими оподаткування для самозайнятих і малого бізнесу, законодавчі ліміти на готівкові розрахунки в діапазоні 3000-5000 євро та Національна лотерея фіскальних чеків - поведінковий інструмент, що стимулює попит на офіційні розрахунки безпосередньо з боку споживачів. Також йдеться про впровадження цифровізації податкового

адміністрування за допомогою системи i.MAS, що інтегрує в собі електронні реєстри ПДВ-фактур (i.SAF) та data mining, які технічно ускладнюють та здорожчують реалізацію тінювих схем. Литовська модель є показовою завдяки поєднанню фіскальних стимулів, цифрового контролю та роботи з поведінковими установками платників.

Польща, в свою чергу, зосередилась на інституційній консолідації як передумові ефективного правозастосування. Створення Крайової адміністрації скарбової (KAS) об'єднало митну службу, податкові органи та аналітичний центр в єдину інтегровану структуру, тим самим усунувши міжвідомчу фрагментацію, яка традиційно є однією з головних причин неефективного контролю. Польща також запровадила систему електронних рахунків-фактур та обмежила готівкові операції для підвищення прозорості та зменшення можливостей для ухилення від сплати податків. Крім того, вона зосередилась на підвищенні обізнаності громадськості про переваги формалізації та наслідки участі в неформальній діяльності, а також було посилено кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків, водночас зросла прозорість бюджетних витрат. Усі ці заходи призвели до того, що країна увійшла до топ-3 країн ЄС за темпами скорочення тінювого сектору.

З досвіду цих країн можна виявити кілька чітких закономірностей. По-перше, жодна з успішних стратегій не була заснована виключно на посиленні примусу. Всі вони поєднували зниження витрат легальної діяльності зі зростанням ризиків і складності тінювої. По-друге, цифровізація фіскального адміністрування є спільним інструментом серед усіх розглянутих реформ: вона одночасно впливає на платників, зменшуючи адміністративне навантаження, а також підвищує прозорість транзакцій для контролюючих органів. По-третє, інституційна консолідація виявляється ефективнішою за роздроблену систему відомств з дублюючими функціями та розмитою відповідальністю, як можна спостерігати на прикладі Польщі. Зрештою, стабільність і передбачуваність правил є окремим вагомим чинником детінізації, оскільки вони зменшують мотивацію до пошуку тінювих схем навіть за відсутності жорсткого контролю.

4. УЗГОДЖЕНІСТЬ З ВИМОГАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ ТА МВФ

Боротьба з тіньовою економікою є невід'ємним компонентом євроінтеграційного курсу України, хоча Єврокомісія не встановлює окремих кількісних цілей щодо цільового рівня тінізації. Детінізація є швидше не окремою вимогою, а системним результатом, якого очікують від України в рамках виконання критеріїв членства одразу в кількох переговорних кластерах - оподаткування, митного союзу, фінансового контролю, антикорупційної політики та ринку праці. Саме тому регулювання тіньового ринку є нагальним завданням не лише в контексті стимулювання внутрішнього економічного зростання, але й дотримання встановленого зовнішнього курсу розвитку.

Нормативну основу цих очікувань формують Копенгагенські критерії, які вимагають ефективного функціонування ринкової економіки як передумови вступу до ЄС, та Угода про асоціацію 2014 року, в рамках якої Україна зобов'язалась забезпечити ефективне оподаткування, боротися з шахрайством, корупцією та контрабандою, а також усунути непрозорі економічні практики. Після надання Україні статусу країни-кандидата у 2022 році щорічні звіти Єврокомісії системно фіксують прогалини у виконанні цих зобов'язань, зокрема щодо реформування податкової та митної служби, прозорості держзакупівель і скорочення неформальної зайнятості.

Звіт Єврокомісії за 2025 рік вказує на обмеження бізнес-середовища внаслідок структурних проблем та викликів, пов'язаних з війною. Комісія відзначає поступове покращення бізнес-клімату за рахунок заходів дерегуляції. Водночас тіньова економіка залишається серйозним структурним викликом через слабе правозастосування, обмежену інституційну спроможність, високе фіскальне навантаження та воєнні потрясіння. Однією з рекомендацій на 2026 рік є сприяння інтеграції переселенців та ветеранів війни на ринок праці, одночасно активізуючи зусилля щодо скорочення неформальної зайнятості та заохочення офіційного працевлаштування. Україна досягла певного

прогресу в реформуванні податкового адміністрування, водночас Єврокомісія фіксує збереження системних проблем - високий рівень тінізації, складні та обтяжливі процедури податкової звітності, податкове шахрайство, викривлений режим єдиного податку, а також обмежений публічний доступ до фіскальних даних на рівні загального уряду, що залишається окремою рекомендацією для виконання.

У лютому 2026 року МВФ затвердив нову 48-місячну програму підтримки України в рамках Extended Fund Facility (EFF), в якій детінізація економіки визначена як окремий пріоритет поряд із макрофінансовою стабілізацією. МВФ чітко визначає, що чинна система єдиного податку (ЄП) перетворилась із інструменту легалізації на механізм, що стимулює тіньову активність, та висуває конкретні вимоги. Перш за все, Україна має лише 246 тис. активних платників ПДВ - 0,5 на 100 осіб, тоді як медіана по ЄС становить 7,7. Причина - надмірно високий поріг звільнення від ПДВ для платників єдиного податку. Це штучно стримує зростання бізнесу, заохочує дроблення компаній і підживлює контрабанду.

Програма передбачає два етапи реформи: у 2026 році - вирівнювання умов конкуренції між платниками і неплатниками ПДВ через скасування звільнення від ПДВ для імпорту через поштові відправлення та перехід державних закупівель на ціни без ПДВ; а в 2027 - скасування ПДВ-пільги для платників єдиного податку, за якого всі підприємства з оборотом вище загального порогу стають платниками ПДВ.

Окремою структурною вимогою є цифровізація. Система “Обрій” має забезпечити інтеграцію даних для виявлення неформальної зайнятості, а реформа Митного кодексу - підтвердити центральну роль Мінфіну в нагляді за митницею.

Тож боротьба з тінізацією економіки є не лише внутрішнім пріоритетом, але й елементом виконання зовнішніх зобов'язань. Структурні бенчмарки МВФ, вимоги ЄС у рамках переговорів про вступ та Національна стратегія доходів формують єдину логіку, в якій детінізація - умова отримання фінансування, умова євроінтеграції

та умова довгострокової фіскальної стійкості одночасно. Розширення податкової бази є основою для спроможності фінансувати відновлення за власні кошти та позбавлення залежності від зовнішніх трансферів. У цьому сенсі легалізація тіньової економіки є не питанням регуляторної техніки, а стратегічним вибором на користь суверенності державних фінансів.

6. ОСНОВНІ РИЗИКИ ТА БАР'ЄРИ У ПРОЦЕСІ ДЕТИНІЗАЦІЇ

Розвиток тіньової економіки призвів до того, що вона існує паралельно з легальною. Така економіка не покращує систему економічного регулювання, а лише посилює боротьбу за розподіл існуючих ринків. Загалом тіньова економіка є реальною загрозою для сталого соціально-економічного та духовного розвитку, соціально-політичної стабільності українського суспільства.

Головною загрозою залишається низька інституційна спроможність контролюючих органів якісно працювати з ним. Зберігаються корупційні ризики, неефективність нереформованих контролюючих органів, недостатність фінансових і компетентних людських ресурсів, низькі зарплати, а також високе навантаження на платників податків і додаткове ускладнення транскордонного ведення бізнесу. Бо навіть контроль трансфертного ціноутворення, який запроваджено ще в 2013 р., почав більш-менш ефективно працювати лише протягом останніх кількох років.

Таблиця 2. Основні сфери ухилення від оподаткування

Економічні	Соціальні
<ul style="list-style-type: none"> ■ Зменшення податкових надходжень; ■ Асиметрія і дерегуляція економічного розвитку; ■ Зниження інвестиційної привабливості;	<ul style="list-style-type: none"> ■ Складність виконання державою соціальних функцій; ■ Зниження рівня пенсійних виплат; ■ Неофіційна заробітна плата;

Економічні	Соціальні
<ul style="list-style-type: none"> ■ Неможливість використання тіньових фондів для надзвичайних ситуацій (під час війни, економічної кризи, стихійного лиха) ■ Зниження конкурентоспроможності національної економіки. 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Нездатність забезпечити населення високоякісними суспільними благами (освіта, охорона здоров'я, оборона тощо).
Політичні	Правові
<ul style="list-style-type: none"> ■ Складність державного управління економікою; ■ Втрата довіри громадян до державних органів; ■ Створення негативного іміджу країни. 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Незаконне здійснення тіньових операцій; ■ Неможливість притягнення до відповідальності.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Скорочення тіньової економіки з критичного рівня понад 40% до середнього світового діапазону 10-12% є довготривалим структурним процесом, який вимагає застосування не окремих точкових заходів, а комплексного плану дій з метою досягнення довгострокового результату. Міжнародний досвід та виявлені структурні бар'єри визначають комплекс напрямів вдосконалення.

- **Удосконалення методів оцінювання** є передумовою для будь-яких подальших кроків. Наявні методології не охоплюють діяльність на тимчасово окупованих територіях, за межами України та у цифрових сегментах економіки. Без адекватного вимірювання неможлива ні обґрунтована політика, ні оцінка її результатів.

- **Реформа податкової системи** має спрямовуватись на зниження граничного навантаження для малого і середнього бізнесу та низькооплачуваних працівників — саме ці категорії є найбільш чутливими до співвідношення витрат легальної та тіньової діяльності.
- **Цифровізація фіскального адміністрування** є спільним інструментом усіх успішних міжнародних реформ. Електронні реєстри рахунків-фактур, предиктивна аналітика ризиків та розвиток безготівкової інфраструктури одночасно знижують адміністративне навантаження на платників і підвищують прозорість транзакцій для контролюючих органів.
- **Прозорість державних фінансів** є самостійним інструментом детінізації. Відкритий облік бюджетних потоків і публічний контроль за держзакупівлями знижують схильність до корупції та відновлюють довіру бізнесу до держави, що є передумовою добровільної легалізації.
- **Популяризація офіційного працевлаштування** через податкові стимули для роботодавців і поведінкові інструменти формує суспільний запит на легальну поведінку. У довгостроковій перспективі зміна норм є ефективнішою за примусовий контроль, адже тоді легальність стає вигідною та соціально прийнятною.

ВИСНОВОК

Тінізація економіки - це системна ознака держави, в якій вартість легальної поведінки для бізнесу та громадян перевищує вартість тіньової. Рівень тінізації понад 40% ВВП означає, що держава фактично управляє лише частиною реальної економіки і відповідно фінансує лише частину суспільних потреб. Йдеться не лише мільярдні втрати бюджету, а й про тривалу деформацію конкурентного середовища, погіршення соціального захисту, пенсійної системи, охорони здоров'я та структурну вразливість перед зовнішніми шоками.

Детінізація є умовою розвитку, а не його наслідком. Міжнародні організації та інституції закладають таку умову в структурні бенчмарки та визначають її ключовим індикатором інституційної зрілості економіки. Очевидним фактом є те, що детінізація не відбувається без одночасного реформування податкової системи, цифровізації адміністрування та відновлення довіри між бізнесом і державою.

Для України це завдання набуває особливої гостроти в контексті повоєнного відновлення, оскільки країна, яка відновлюється після війни та має тіньову економіку 40% від ВВП, не може мобілізувати внутрішні ресурси, достатні для самостійного фінансування відновлення. Детінізація, таким чином, є стратегічною передумовою фінансового суверенітету та економічної дієздатності держави після війни.

ДЖЕРЕЛА

1. IMF Country Report. Ukraine. February 2026.
URL: <https://www.imf.org/-/media/files/publications/cr/2026/english/1ukrea2026001-source-pdf.pdf>
2. Аналітична записка. Міністерство економіки, 2021.
URL: https://me.gov.ua/file/78b79266-3a86-4be0-a528-ef8bb1551809?utm_source=chatgpt.com
3. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025.
URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/05/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_0bb82ef9/940cee85-en.pdf
4. Shadow Economy Exposed. EY, 2025.
URL: <https://skilky-skilky.info/wp-content/uploads/2025/07/Ernst-Young-Global-Shadow-Economy-Report-2025.pdf>
5. Shining Light on the Shadow Economy: Opportunities and Threats. OECD, 2017.
URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2017/09/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats_a9a92285/e0a5771f-en.pdf

- 6.** International Property Right Index, Ukraine. Statbase.
URL: <https://statbase.org/data/ukr-international-property-rights-index/>
- 7.** Індекс сприйняття корупції. Transparency International Ukraine.
URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>
- 8.** Economic Freedom Index. Fraser Institute.
URL: <https://www.efotw.org/?geozone=world&page=map&year=2023>
- 9.** Антикорупційна стратегія на 2026-2030 роки. НАЗК.
URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antykoruptionsyna-strategiya-na-2026-2030-roky/>
- 10.** COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT. Ukraine 2025 Report.
URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf
- 11.** CASE Україна. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні. Жовтень 2024.
URL: <https://iset-ua.org/images/Shemi-2024-final.pdf>
- 12.** Центр економічної стратегії. Офіційний сайт.
URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
- 13.** Міністерство економіки України. Оцінка тіньової економіки України, 2023.
URL: <https://me.gov.ua>
- 14.** Shadow Economy in Europe and the World. Integrin.dk, 2025.
URL: <https://www.integrin.dk/2025/05/21/shadow-economy-in-europe-and-the-world/>
- 15.** Міжнародний центр перспективних досліджень. Тіньова економіка України.
URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
- 16.** ISET. Підакцизні товари: оцінка тінізації (2020-2022).
URL: <https://iset-ua.org/images/Pidakcizni-tovari-tin2020-2022-final3.pdf>
- 17.** IOECD. Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine, 2025.
URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/05/oecd-integrity-and-anti-corruption-review-of-ukraine_4d9e5ab7/7dbe965b-en.pdf
- 18.** Укрінформ. Близько 90% ринку оренди житла в Україні перебуває у тіні — експертка.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3957280-blizko-90-rinku-orendi-zitla-v-ukraini-perebuvaе-u-tini-ekspertka.html>

- 19.** Державна податкова служба України. Додаток 1 до звіту.
URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/628/748616/Dodatok_1.pdf
- 20.** Вчені записки Університету «КРОК».
URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/598>
- 21.** European Commission. Ukraine Report 2024.
URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en
- 22.** Державна податкова служба України. Новини.
URL: <https://tr.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/911294.html>
- 23.** Вісник КНУ. Стаття про антикорупційні заходи.
URL: <https://gov.bulletin.knu.ua/article/view/3016/2545>
- 24.** Державне управління: удосконалення та розвиток.
URL: https://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2017/12.pdf
- 25.** Ініціатива прозорості видобувних галузей в Україні (EITI).
URL: https://eiti.gov.ua/ekonomichni-ta-socialni-efekti/vnesok-v-ekonomiku-ukrayini/vnesok_u_formalnij_ektor_ekonomiki/